

УДК 65.011

А. А. Сахно,
аспірант, Європейський університет

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ — ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІСТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Підприємства — природні монополісти є одним з головних елементів ринкової економіки. Їх призначення полягає у забезпеченні ефективного функціонування конкуренції, що дозволяє визначити особливу сутність даних утворень.

Enterprises — natural monopolists are one of the main elements of the market economy. Their assignment is to provide efficient functioning of the competitive work to make the special meaning of the given formations possible to determine.

ВСТУП

Розвиток сучасної економіки вимагає від господарюючих суб'єктів використання значної кількості ресурсів для реалізації власної діяльності. Більш того, темпи використання даних ресурсів за останні роки збільшуються у ще значніших масштабах, ніж зростання економіки. Проблема поглиблюється зменшенням запасів ресурсів або їх дуже нерівномірним розміщенням. Вирішити дані труднощі методами стимулювання звичайної конкуренції неможливо з причини природної обмеженості ресурсів. Однак функціонування особливої типу монополій — природних монополій дає змогу позитивно впливати на можливість розвитку економіки.

Природні монополії почали з'являтися тоді, коли здійснювалося активне становлення економічних відносин, що вимагало від суспільства визначення співвідношення між рівнем розвитку промисловості та ціною, яку воно було готове за це заплатити. Спочатку вважалось, що проблеми будуть вирішені за допомогою звичайних монополій, але ця впевненість зникла з розвитком науково-технічного прогресу. Саме науково-технічний прогрес довів, що звичайні монополії є дуже громіздкими і навіть шкідливими суб'єктами, штучне утримання яких призведе до втрат всіх суб'єктів економічних відносин. держава повинна завжди боротися проти монополій. Сьогодні кожна країна має законодавчу базу для запобігання їх створенню.

Питання стосовно природних монополій намагаються ставити по-іншому. Природні монополії в тій чи іншій формі

є звичайним атрибутом будь-якої держави. Існує багато ідей щодо обмеження, реформування або навіть знищення природних монополій, проте тут слід зважати на різні перестороги.

Дослідження, що стосуються даної теми, в різні часи здійснювало багато як вітчизняних, так і іноземних вчених. Серед них можна виділити таких як Стігліц, Т. ді Лоренцо, П. ван Дорен, Дж. Стіглер, Філюк Г.М., Стадницький Ю.І., Кривуцький В.В., Черняк В. та інші. Однак сьогодні проблеми функціонування природних монополій не тільки не вичерпалися, а й набули нових рис, що потребують обов'язкових досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

На основі наукових досліджень різних авторів сформувані необхідність функціонування природних монополій як необхідного фактору у сучасних економічних відносинах, при вдосконаленні діяльності яких слід унеможливити небезпеку неефективності від штучного втручання. Потрібно показати, що ефективна робота підприємств — природних монополістів є запорукою стабільності у економіці держави.

РЕЗУЛЬТАТИ

Саме існування природної монополії пов'язано із наявністю певного фактору, що дозволяє виділити даний суб'єкт як окреме утворення, що суттєво впливає на економіку держави. Характерними рисами природних монополій є можливість ефективно задовольняти потреби суспільства поза кон-

курентцією. Останнє твердження викликає багато суперечок і оцінки фахівців різняться. Висновки всіх співпадають, коли визначається головна перевага підприємств — природних монополістів — економія на ефекті масштабу виробництва. Це означає, що витрати будуть тим меншими, чим більшим буде масштаб підприємства — природного монополіста. Тому можна стверджувати, що природні монополії являються не тільки звичайними суб'єктами господарювання, а цілими галузями, що впливають не тільки на процеси у собі, а й і на конкурентні ринки. Макконел Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. наголошують на виправданні галузевої концентрації можливість досягти ефекту від зростання масштабів виробництва, причому конкуренція не можлива також і з технічних причин [1].

Роль держави полягає у забезпеченні допомоги природним монополіям і захисті від намагань побудувати неефективну конкуренцію. Виходячи з даного положення, природну монополію можна уявити як зв'язковий елемент між суспільством і підприємствами, що працюють на конкурентних ринках. Позбавлятися такого зв'язкового елемента державі не вигідно навіть при всіх проблемах, що існують у діяльності природних монополій. Уряд зацікавлений зберігати природні монополії, розвивати їх шляхом залучення інвестицій, а в разі потреби і допомагати.

Оскільки природні монополії забезпечують діяльність конкуруючих підприємств, впливаючи на суспільно-державні відносини, то їх особливістю є інфраструктурна складова. У дослідженнях Студенцова В. чітко вказується роль інфраструктури як безпосередньої характеристики природних монополій. Більш того, автор наголошує на існуванні територіальних і продуктових меж, що вимагають наявності лише одного виробника [2].

У статті 5 "Сфери діяльності суб'єктів природних монополій" Закону України "Про природні монополії" наведені всі сфери діяльності суб'єктів природних монополій [3]. Причому кожна сфера передбачає існування інфраструктури. Під інфраструктурою в даному випадку слід розуміти мережу систем забезпечення промисловості і населення. Це нафтопроводи, газопроводи, продуктопроводи, лінії електричних передач, шляхи і т.д. Тому коли розглядається необхідність функціонування природної монополії і неможливість (економічна і технічна) конкуренції, то мається на увазі інфраструктурна складова.

Держава, наприклад, може оголошувати конкурси на розробку нафтового чи газового родовища, в якому будуть брати участь декілька компаній, однак найбільш важливим є навіть не стільки видобути сировину, скільки доставити її до споживача. Подібні обмеження є настільки потужними, що іноді виключають можливість формування ринків з торгівлі деякими ресурсами. В результаті для досягнення максимального ефекту держави, що володіють газом і нафтою (найбільш дефіцитні ресурси), намагаються створювати суцільні монополії. Специфіка для кожного ресурсу різна, залежно від його властивостей. Так, російське підприємство — монополіст "Газп-

Таблиця 1. Переваги та недоліки у існуванні природних монополій для розвитку сучасної економіки

Причини існування природних монополій	Переваги від існування природних монополій	Недоліки від існування природних монополій
1	2	3
Володіння рідкісними і важливими ресурсами	Можливість концентрувати у себе важливі ресурси, централізовано їх використовувати і за рахунок цього забезпечувати власну ефективність	Залежність від одного чи декількох видів ресурсів, причому споживачі завжди будуть намагатися мінімізувати використання ресурсу (наприклад, за допомогою науково-технічного прогресу)
Високі бар'єри входу на ринок та виходу з нього	Дозволяє мати єдине підприємство – галузь, що забезпечує в собі всі економічні процеси	Як і будь-яка монополія, підприємство – природний монополіст лише один стає заручником змін ринкових ситуацій
Державне обмеження притоку нових фірм	Можна набагато простіше вирішити проблеми державної економіки за рахунок фактично підпорядкованого державі монополіста, ніж за рахунок конкуруючих підприємств	Вирішуючи проблеми державної економіки, підприємства – природні монополісти часто самі опиняються на межі банкрутства і ефективність їх використання стає примарою
Обмеження географічними факторами меж ринку	Кожен регіон має певні властивості ринку і природні монополії працюють в залежності від специфіки ринку у даному регіоні, його можливостей	Діяльність природних монополій залежно від географічного фактора ускладнюється нерівномірним розвитком регіонів, що може спричинити розпилювання ресурсів
Економія на масштабах	Можливість збільшувати обсяги виробництва без значного збільшення витрат	Висока вартість інвестиційних ресурсів для розгалуження інфраструктури
Нееластичний характер кривої попиту на широкому діапазоні продаж	Переваги, що і у випадку володіння рідкісними і важливими ресурсами	Додаткова відповідальність, що вимагає обов'язкового державного регулювання

ром" є суцільною монополією, оскільки має змогу контролювати більшість світових запасів газу і саме головне його транспортування. Проте спостерігається значне обмеження для даного підприємства монополією впливати на ринки споживачів в інших державах, бо існує пряма прив'язка до самих споживачів у плані транспортування.

У випадку з нафтою ситуація інша — прив'язка до споживача інфраструктурою не є основною проблемою, крім того, географія видобування нафти є ширшою, на відміну від газу. Як результат, функціонує нафтовий ринок, де встановлюються ціни на даний дефіцитний ресурс. Тому в деяких країнах існує декілька потужних нафтових компаній, а сферою природних монополій в даному випадку є забезпечення транспортування сировини за допомогою різних видів інфраструктури в залежності від умов. Аналогічна ситуація і в інших сферах діяльності суб'єктів природних монополій.

Природному монополісту не потрібно заважати, створюючи щось подібне до конкуренції; навпаки, його треба стимулювати, наприклад, до розширення мережі залізничних шляхів, ліній електропередач, систем забезпечення газом і теплом. Вигода від цього очевидна, оскільки досягається, як зазначалося вище, економія на масштабі виробництва. Постійні витрати на одиницю виробленої продукції будуть скорочуватися. Конкуренція у вигляді будівництва аналогічних шляхів, трубопроводів, ліній електропередач призводить до збільшення невиправданих витрат і неможливості утримувати капіталомісткі об'єкти. Забезпечувати конкуренцію можна навколо використання об'єктів інфраструктури. Наприклад, якщо мова йде про залізничний транспорт, то конкурувати можуть виробники та ремонтники вагонів, локомотивів, приладів тощо.

Умовою виживання в сучасних умовах природної монополії, як і будь-якої іншої монополії, є забезпечення власними товарами і послугами абсолютно всіх споживачів. Якщо з'являється альтерна-

тива і як наслідок конкуренція, монополія занепадає. Оскільки природні монополії пов'язані з інфраструктурою, вони можуть створювати мережевий ефект [4], тобто споживачі зацікавлені у розростанні інфраструктури і підключені до неї як можна більшої кількості. Це значно зменшить вартість товарів на послуги підприємств — природних монополістів.

Із найвідоміших дослідників тільки Т. ді Лоренцо [5] повністю відкинув необхідність існування природних монополій. Він вважає, що держава штучно створила монополії, а потім вирішила їх узаконити, хоча в період XIX—XX століть у багатьох галузях, де сьогодні працюють природні монополії існувала звичайна конкуренція. Дослідник не врахував, що природні монополії є вразливими як з боку зовнішнього середовища, в якому вони працюють, так і з боку держави, коли остання намагається використати окремі підприємства для вирішення проблем економіки всієї країни. Тому держава повинна рятувати природні монополії, в тому числі і від себе самої, використовуючи для цього законодавчі важелі.

У Філюк Г. М. [6] наведено причини існування природних монополій в економіці. На їх основі, враховуючи проведені дослідження, за допомогою таблиці 1 можна показати переваги та недоліки, що дають існування природних монополій на розвиток сучасної економіки.

Не можна погодитися із Погасій С., Нікуліною Е. [7], оскільки використовувати концепцію життєвого циклу під впливом науково-технічного прогресу для природних монополій не зовсім правильно. У даних дослідників мова йде про можливість існування на третьому етапі життєвого циклу дублювання інфраструктури, що призведе до припинення існування природної монополії. Проте неможливо знайти прикладів, коли відбувалося дублювання інфраструктури. Всі види інфраструктурних мереж, що існували раніше, існують і сьогодні, модернізуються, з'являються нові, але не зникають і не дублюються.

Кожна інфраструктура є основою певної природної монополії. Змінюються виробництва, деякі підприємства взагалі зникають, однак інфраструктура буде залишатися завжди і навколо неї будуть будуватися нові підприємства.

Головним є не відділяти інфраструктуру від самої природної монополії, інакше інфраструктура буде існувати сама по собі. Прикладом є будівництво за часів СРСР БАМу, різних каналів і шляхів, які не мали можливості забезпечувати економію від масштабів виробництва і виправдовувати вкладені кошти.

ВИСНОВКИ

Наявність природних монополій завжди забезпечує розвиток інфраструктури, що, не дивлячись на будь-які економічні кризи, дозволяє ефективно впливати на економічні процеси в державі. Концентруючи в собі специфічні, притаманні тільки ним, властивості, природні монополії можуть змінювати економічне обличчя всієї держави. Ті країни, у яких розвинена інфраструктурна мережа, не використовують природні монополії для вирішення суто економічних проблем держави, швидко долають будь-які економічні негаразди і миттєво перебудовують економіку. Сьогодні уряд України робить правильний крок, коли веде мову про фінансування інфраструктурних проєктів, оскільки всі проблеми держави пов'язані із неможливістю забезпечити ефективну роботу підприємств — природних монополістів. Інфраструктура в нашій країні або не відповідає жодним сучасним вимогам, або взагалі відсутня, що створює небезпеку самій державі. Як результат, економіка України прив'язана до окремих галузей (хімічна та металургійна промисловості). Великі і невиправдані економічні і політичні навантаження на природні монополії не дозволяють використовувати потенціал України як великої транзитної держави.

Література:

- Макконел Кэмпбелл Р., Брю Стэнли А. Экономика: Принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. : В 2-х т. 11-е изд. — М.: Республика, 1992. — Т.2. — 400 с.
- Студенцов В. Государство и естественные монополии // Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 9. — С. 86—97.
- Про природні монополії: Закон України // Відомості Верховної Ради. — 2000. — № 30. — С. 238.
- Естественные монополии: Теория и проблемы регулирования / А.Я. Бутыркина. — М.: Новый век, 2003. — 152 с.
- Thomas DiLorenzo. The Myth of Natural Monopoly // The Review of Austrian Economics, 1996, Vol. 9, № 2. — P. 43—58.
- Погасій С., Нікуліна Е. Еволюція естественных монополий // 36. наук. пр. Київського ін-ту залізн. транспорт, 2000. — С. 74—76.
- Філюк Г. М. Природні монополії та їх регулювання у трансформаційній економіці України: Дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний торговельно — економічний ун-т. — К., 2001. — 186 арк.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2009 р.